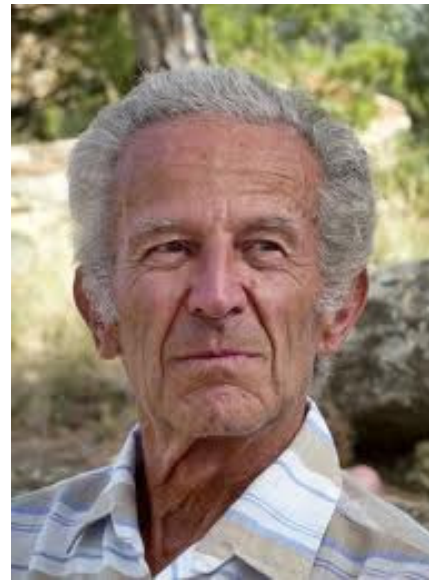
STUDIA MEDIAEVALIA CURT WITTLIN DICATA

MEDIAEVAL STUDIES IN HONOUR CURT WITTLIN

ESTUDIS MEDIEVALS EN HOMENATGE A CURT WITTLIN

ENTITATS COL·LABORADORES

Grup de recerca consolidat de la Generalitat de Catalunya SGR 2014-119 (2014-2016): «Cultura i literatura a la baixa edat mitjana» (NARPAN)

Grup de recerca de literatura catalana medieval de la Universitat d'Alacant (LICATMED)

Grup d'investigació de la Universitat d'Alacant «EXPLANAT: Recerques de llengua i literatura catalanes»

Projecte de recerca FFI2013-45931-P del Ministerio de Economía y Competitividad: «La cultura literària medieval i moderna en la tradició manuscrita i impresa» (V).

Projecte de recerca FFI2014-52380-C2-2 del Ministerio de Economía y Competitividad: «El contexto literario de las poesías de Ausiàs March»

Fundació Carulla

Institució de les Lletres Catalanes. Generalitat de Catalunya

University of Saskatchewan. College of Arts and Science

Universitat de València. Departament de Filologia Catalana

STUDIA MEDIAEVALIA CURT WITTLIN DICATA

MEDIAEVAL STUDIES IN HONOUR CURT WITTLIN

ESTUDIS MEDIEVALS EN HOMENATGE A CURT WITTLIN

Edició a cura de Lola Badia, Emili Casanova i Albert Hauf

INSTITUT INTERUNIVERSITARI DE FILOLOGIA VALENCIANA
«SYMPOSIA PHILOLOGICA», 25
Alacant, 2015

Studia mediaevalia Curt Wittlin dicata = Mediaeval studies in honour Curt Wittlin = Estudis medievals en homenatge a Curt Wittlin / edició a cura de Lola Badia, Emili Casanova i Albert Hauf. – Alacant : Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2015. – 366 p. ; 23 x 17 cm. – («Symposia Philologica» ; 25)
Textos en català, castellà i anglés. – Inclou referències bibliogràfiques

ISBN: 978-84-606-8839-6
D.L. A 505–2015

1. Wittlin, Curt – Discursos, assaigs, conferències. 2. Literatura catalana – Anterior a 1500 – Història i crítica. 3. Català medieval (Llengua) – Història. I. Badia, Lola (1951-). II. Casanova, Emili . III. Hauf i Valls, Albert Guillem. IV. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana. V. Sèrie

821.134.1'04.09
811.134.1"04/14

Director de la col·lecció: Josep Martines

© Els autors

© D'aquesta edició: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana
Universitat d'Alacant

Primera edició: juny de 2015

Portada: Llorenç Pizà

Il·lustració de la coberta: signatura de Curt Wittlin

Imprimeix: Quinta Impresión S. L.

ISBN: 978-84-606-8839-6
Dipòsit legal: A 505-2015

Cap part d'aquesta publicació no pot ser reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap mitjà, ja siga electrònic, químic, mecànic, òptic, de gravació o de fotocòpia, sense el permís previ de l'editor.

PRÒLEG

Curt Wittlin, romanista format a l'escola de Basilea, és un dels millors coneixedors de la cultura medieval. Es tracta d'un estudiós estimat per les seues qualitats humanes i valorat públicament amb diversos premis i distincions atorgats per les principals institucions literàries i polítiques catalanes, com ara l'Institut d'Estudis Catalans, la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona o la Generalitat de Catalunya, que li va concedir la Creu de Sant Jordi. Ja és hora que els col·legues i amics de professió també expressem el nostre respecte i admiració per la seua llarga i fructífera trajectòria. Per això li oferim la present miscel·lània sobre temes de les especialitats que compartim amb la voluntat de mostrar fins a quin punt li estem agraïts i com, de fet, ens sentim beneficiaris dels seus ensenyaments.

En efecte, un nombre prou representatiu d'especialistes, vint-i-sis, cultivadors de la cultura medieval i moderna, hem volgut oferir un tastet del nostre treball, amb sentiment de gratitud, a la tasca d'en Wittlin, que a partir d'una completa formació grecollatina i una àmplia visió romanística fou pioner en molts aspectes, com en l'aprofitament de la informàtica per a estudiar les fonts, els temes i la llengua d'autors medievals: en especial, les concordances inèdites de l'obra de Roís de Corella, o el repertori d'expressions multinominals, o continuador excel·lent de l'escola canadenca en l'estudi de l'obra d'Eiximenis.

Wittlin, malgrat regir una càtedra de lingüística romànica dedicada especialment al francés a la Universitat de Saskatchewan, Saskatoon (Canadà), no perdé mai el contacte amb els territoris de parla catalana, dels quals es va enamorar a través del testimoni i passió de Germà Colón, venint a Barcelona i València contínuament i estudiant majoritàriament temes de cultura i llengua del nostre territori, com el *Tresor* de Guillem de Copons, traducció medieval de Brunetto Latini, el *Tirant lo Blanc*, la *Doctrina Compendiosa*, que atribueix a Ramon Soler, Antoni Canals o la primera traducció de la *Vida de Santa Caterina de Sena*. Encara

recordem com ens demanava que li microfilmàrem els manuscrits d'Eiximenis i d'altres, com aprofitava cada viatge de recerca per a impartir conferències i classes als professors i alumnes de les nostres universitats i compartir experiències i projectes, sovint inici i camí de noves investigacions i noves perspectives en la nostra ciència.

Voldríem, Curt, que prengueres aquesta miscel·lània d'estudis com un obsequi dels teus col·legues i amics que valoren la teua tasca, la teua aportació i la teua bonhomia, que et portava a enfrontar-te a qualsevol tema nou sense por ni dubtes. Estem segurs que et farà goig que siga editada en terres valencianes, en l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, a les quals tu tantes contribucions has fet, acadèmiques i personals, quan començares a venir en els anys 80, quan ací no teníem ni tradició ni especialistes en la matèria que tu dictaves, que tantes inquietuds crearen. Una bona part dels col·legues que t'estimen no ha pogut contribuir a esta obra per altres compromisos previs, però hi ha volgut estar present des de la *Tabula Gratulatoria*.

En esta miscel·lània està representada tota la filologia catalana, la qual has divulgat pel món amb desenes de ressenyes i ponències en congressos, totes les universitats amb què tu t'has relacionat, les de dins (UA, UAB, UB, UdG, UJI, UOC i UV) i les de fora (Basilea, Binghamton, Toronto i Temple), i una bona part dels col·legues que més has estimat o amb qui més t'has relacionat.

Volem agrair de tot cor la col·laboració de les institucions, universitats, fundacions i projectes de recerca que han fet possible l'edició d'aquest volum, i, en especial, la de l'IIFV.

Per molts anys, amic i col·lega Curt, català de Basilea i suís de València.

Lola Badia
Emili Casanova
Albert Hauf

EDICIONS I PARATEXTOS D'OBRES DE FINALS DEL SEGLE XV*

Introducció

A la València de finals del xv, amb la introducció de la impremta (1474) i la imposició de la inquisició (1482), les edicions de temàtica religiosa van anar agafant com a tema preferent la vida de Jesucrist (sobretot, la seva passió i mort). Així, s'hi imprimiren *Lo Passi en cobles* (1493), *La terça part del Cartoixà* (1495), *Lo quart del Cartoixà* (1495), *Lo primer del Cartoixà* (1496), el *Vita Christi* (1497) i *Lo segon del Cartoixà* (1500). En aquest article estudiem el context en què es produïren aquestes edicions, n'analitzem i comparem els paratextos i presentem una hipòtesi tendent a explicar allò que probablement s'hi esdevingué. Tot això, amb l'objectiu d'oferir una millor ordenació de les dades, entre les quals algunes troballes d'arxiu inèdites, i una major coherència en llur interpretació.

Editors i impressors de la fi del xv

Amb la citació de J. E. Serrano Morales (1898-1899: 571), reproduïda a sota, tindrem una primera aproximació als principals editors de l'època incunable a València:

> Hasta 1479 no encontramos noticias de Jacobo de Vila, a quien hemos de considerar como no menos entusiasta y decidido protector de las prensas tipográficas que lo fueron Jacobo y Felipe Vizlant, Juan Rix de Cura, el Dr. Albert y otros empresarios o editores a

(*) Aquest treball parteix de la ponència presentada, el 13 de maig de 2014, al Seminari d'Estudis Medievals del Departament d'Història Medieval de la Universitat de València.

> cuya costa se estamparon en Valencia crecido número de libros durante el siglo xv.

Dels germans Vizlant, alemanys, és ben coneguda l'atribució a Jaume del muntatge de la primera impremta valenciana, on s'adjudica a l'impressor Lambert Palmart, flamenc, l'estampació de *Les obres o trobes davall scrites les quals tracten de lahors de la sacratíssima verge Maria* (1474); i és sabut que la impressió de la *Bíblia valenciana* (de febrer de 1477 a març de 1478) la feren Lambert Palmart i Alfonso Fernández de Còrdova, castellà, a despeses de Felip Vizlant. Tanmateix, de llurs activitats editorials, ja no se'n tenen notícies posteriors al 1484. D'altra banda, Joan Rix de Cura, alemany, va morir el mateix any que editava el *Tirant lo Blanc* (1490), imprès per Nicolau Spindeler, alemany igualment. Entrats, doncs, a la darrera dècada del segle xv, centrarem la nostra atenció en els dos editors més importants: Jaume de Vila, mercader llombard, i Miquel Albert, jurista valencià.

Cal tenir present que, en aquells primers anys de la impremta, els paratextos que acompanyaven els textos impresos no estaven gens sistematitzats i ometien, sovint, dates i dades sobre l'edició i l'estampació. Per això, les datacions i les atribucions editorials i d'impremta s'han fet a partir de l'estudi dels tipus de lletra, de les marques del paper, d'informacions documentals d'arxiu, etc., de manera que no sempre hi ha acord entre els especialistes.

El mercader i editor Jaume de Vila

Sembla que Jaume de Vila, de qui coneixem activitats mercantils a València des del 1479 en una àmplia varietat de negocis, començà a intervenir en el món dels «llibres d'estampa» l'any 1486, com a procurador de Joan Rix de Cura (Serrano Morales 1898-1889: 478), el qual el va nomenar marmessor seu en fer testament el 1490.

Segons Serrano Morales (1898-1899: 574), la primera possible actuació de Jaume de Vila com a editor fou el llibre *Menyspreu del món* (1491), «traduït de latí en valenciana prosa» per Miquel Pérez i imprès per Joan Rosenbach (el qual llibre ja havia estat imprès a Barcelona, el 1482, per Pere Posa). Tanmateix, Konrad Haebler (1903: núm. 294) en dissenteix i, sense fer cap hipòtesi sobre qui en va pagar l'edició, opina que l'impressor fou Spindeler. Al seu torn, Francisco Vindel (1946: núm. 34) considera que els impressors foren Pere Hagenbach i Lleonard Hutz, alemanys.

L'any 1492, consta documentalment la relació contractual entre Jaume de Vila i Joan Rosenbach (Serrano Morales 1898-1899: 504) per a la impressió de sengles *Breviarium* dels bisbats de Bayona i d'Oviedo. Aquell any, Rosenbach va marxar a Barcelona on, el 3 d'octubre, ja treia d'impremta l'*Obra de Pere Pasqual, bisbe de Jaen*.

L'11 de gener de 1493, s'editava a València *Lo passi en cobles*, un volum que contenia tres obres: *Istòria de la passió* (de Pere Martines i Bernat Fenollar), *Contemplació a Jesús crucificat* (de Bernat Fenollar i Joan Escrivà) i *Oració a la sacratíssima verge Maria* (de Joan Roís de Corella), editat per Jaume de Vila, segons que diuen els versos finals:

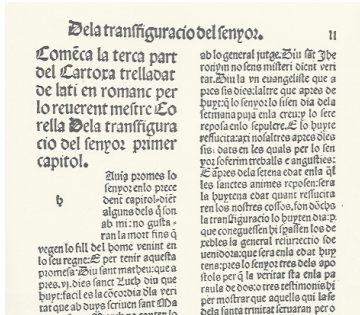
> Jacobo de Vila
> A glòria gran d'aquella sagrada
> cruel passió del rey eternal,
> Jacobo de Vila, ab pensa afectada,
> tenint dins València la sua posada,
> per dar als devots past celestial,
> la obra present, per ésser molt pia,
> ha fet empremptar, de bon zel mogut,
> y fon acabada del tot l'onzén dia
> del mes de giner, any mil que corria
> quatre-cents noranta e tres, ab salut.

No hi consta impressor però, en aquest cas, tothom coincideix a atribuir el volum a Hagenbach i Hutz, que treballaven associats a Jaume de Vila. El 6 de setembre del mateix any, aquests impressors figuren al colofó dels *Furs nous fets (…) en les Corts generals celebrades e finides en la ciutat de Oriola*, estampats «a despeses del honorable en Jacobo de Vila».

El 21 de febrer de 1494, Jaume de Vila consta com a financer de l'edició d'unes *Hores de la Setmana Sancta*: «impensis Jacobi de Villa», i el 8 de gener de 1495, d'una *Grammatica magistri Joannis de Miravet*: «impensis magnifici domini Jacobi de Villa». Ambdues obres foren impreses per Hagenbach i Hutz, segons totes les opinions.

En aquest any de 1495, s'inicia una magna operació d'impremta: l'edició de les quatre parts (segons la divisió de l'obra que en feu Corella, en la seva traducció) de *Lo Cartoixà*. Les primeres que foren donades a l'estampa foren *La terça part* i *Lo quart* (Berger 1987: 426, nota 6). Sobre *La terça part de lo Cartoxà* hi ha divisió d'opinions, ja que l'imprès no porta cap indicació de data, editor ni impressor. Aquestes mancances són justament una de les raons per a conjecturar que fou la primera a arribar a la impremta com, també, el fet que el text és molt poc acurat. La lletreria és la usada per Hagenbach i Hutz, propietat de Jaume de Vila i donada a lloguer després, en aquell any, a l'impressor Llop de la Roca, possiblement quan Hagenbach i Hutz marxaren de València cap a Toledo. Haebler (1903-17: núm. 375(5)) i Vindel (1946: núm 60) daten l'obra en aquest any 1495 però l'adjudiquen a Llop de la Roca. El 16 de febrer de 1495 sortia d'impremta *Lo quart del Cartoixà*, segons que es diu al colofó, on no hi ha cap altra dada d'editor ni d'impressor. Serrano Morales (1898-1899: 8 nota) i Haebler (1903: núm. 376) el consideren editat per Jaume de Vila i imprès per Hagenbach i Hutz, així com Vindel (1946: núm. 51). Cap de les dues edicions

(de *La terça part* i de *Lo quart*) no té portada, tal com s'esdevé en la primera època dels incunables (Canet 2005):

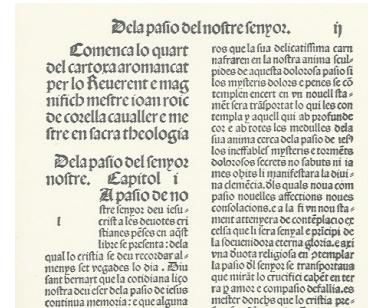

Dela transfiguracio del senyor. ii

Comẽça la terca part del Cartora trelladat de lati en romanc per lo reuerent mestre Corella Dela transfiguracio del senyor primer capitol.

Auig promes lo senyor enlo prece dent capitol diér alguns dels q̃ son ab mi: no gusta ran la mort fins q̃ vegen lo fill del home venint en lo seu regne. E per tenir aquesta promesa. Diu sant matheu: que a prea. vi. dies sanct Luch diu que huyt: facil es la cõcordia dla veritat que ab huyt scriuen sant Matheu e sanct Marcho no contenlo dia que senyor los feu la promesa ni lo dia quels mostra la sua glo ria sant Luch tots los huyt dies contra pres doncps lo senyor apere Jaume e a Johan e apartals en vn mont de altitut exalcará es lo mont de Thabor a quatre mil les de nasaret deuers ponẽt e puja lo senyor enlo mont per que fes o racio: sanct Matheu e sãt marcho posen. vi. dies: sanct Luch huyt no sens misteri que apres dels sis e dats de aquell mon. Les animes sanres enla gloria ja reposen: e se tena cbat poiren que hi apres en la cbat huyrena cobiaras los glo riosos cossos: sen puiaran al cel ab lo general jutge. Diu sãt Jbe roniyn no sens misteri dient veri tat. Diu la vn euangelista que a pres sis dies: altre que apres de huyt: q̃ lo senyor lo sisen dia dela setmana puja enla creu: p lo fere reposa enlo sepulcre. E lo huyte resuscita: axi nosaltres apres dies sis: dats en les quals per lo sen yor soferim treballs e angustias: E apres dela serena edat enla q̃l les sanctes animes reposen: sera la huytena edat quant resuscita ren los nostres cossos. son dõcbs la transfiguracio lo huyten dia: p que coneguessen bi q̃sseu los de rebles la general resurrectio soe uenidora: que sera enla edat huy tena: pres lo senyor tres dels apo stols per q̃ la veritat sta enla pa raula de dosco tres testimonis bi per mostrar que aquells qui la se dela santa trinitat seruaran per o bres se alegraran enla resurrectio soeuenidora. Pres aquells tres pere Jaume e Johan que speci alment los amana hi encara per mostrar q̃ vol neure abeu es me ster que sia pere que per se pteimer lo confessen̄ subplante bi engane los vicis per Jaume q̃ en gracia les bones obres acabe que Jobs significa: tar tot merit sta en creu re ventat: en declinar de ser mal: en obrar bones obres pres enca ra aquells dezebles per lo ar tots los sta mento dela santa sgleya en pere los profara e casat orem Jau me los actius e penidents: en Jo han los contemplatius e vergés

a ij

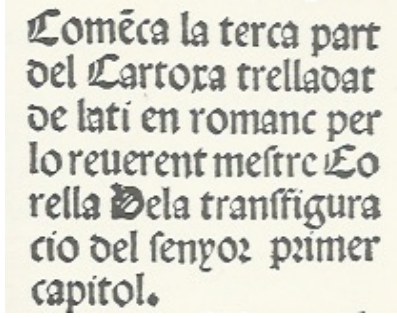
Dela pasio del nostre senyor. i

Comenca lo quart del cartora aromancat per lo Reuerent e magnifich mestre ioan roic de corella caualler e mestre en sacra theologia

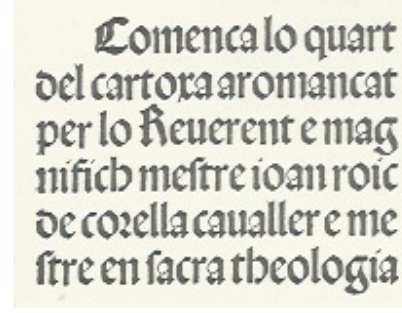
Dela pasio del senyor nostre. Capitol i

Al pasio de nostre senyor deu iesu crist a les deuotes cristianes pẽses en aquest libre se presenta: dela qual lo cristia se deu recordar al menys ser vegades lo dia. Diu sant bernart que la cotidiana lico nostra deu ser dela pasio de iesus continua memoria: e que alguna cosa no encẽ axi lo cor nostre com la humanitat e pasio dl senyor ab deuocio souint recordada. Qui doncbs en la creu e pasio de iesus desija gloriar se: ab continu studi stiga ferm en lo recort e contem placio de aquella. La qual com a ioya inestimable deu star ffojada e souint reconeguda dins los re trets dla nostra animaq̃ axi com en lo seu immortal cos pera tostẽps les nafres porta: e refuicitat dela sua luminosa carn no polgue q̃ foses rafes axi dins les ẽrames nes del nostre cor deuen eler g cõtinu recort empentrades e ab los claue e lança aquella mateix fer ros que la sua delicatissima carn nafraren en la nostra anima sculpides de aquesta dolorosa pasio si los mysteris dolços e penes se cõtemplen encert en vn nouell ta mẽt sera trãsportat lo qui les con templa y aquell qui ab profunde cor e ab totes les medulles dela sua anima cerca dela pasio de nr̃ los ineffables mysteris e tresmẽts dolorosos secrets no saburs ni ia mes obire li manifestara la diui na clemẽcia. Dls quals noua com pasio nouelles affeccions noues consolacions. e a la fi vn nou ta ment atrempera de contẽplacio e ceisa que li sera senyal e exicipi de la soeuenidora eterna gloria. e axi vna buona religiosa en̄ exemplar la pasio dl senyor se transportara que mirãt lo crucifix caber en ter ra p amor e compasio defallia. es meter doncbs que lo cristia pe sent se trãporte ab affectio deuo ta a tots los actes e mysteris quẽ la pasio del senyor se contenen. e q̃ tota la vida dela anima ab suellana vlle totes les anfies de aqst mon oblidades ab perseuerança bi en dreee e fi en aquesta sciencia q̃ to tes les altres auãça a profitar de sigles. es meter ab grã studi de co ses corporals delicados e abstin gues. mas que a sola necessitat dl cors respõgue. e axi en lo dormir com en lo vestir ab cobertes deli cades lo teu cos no cobres e tin gues recort q̃ lo separe e beura a la contemplacio molt contrasta encara es meter de vanes parau

A ij

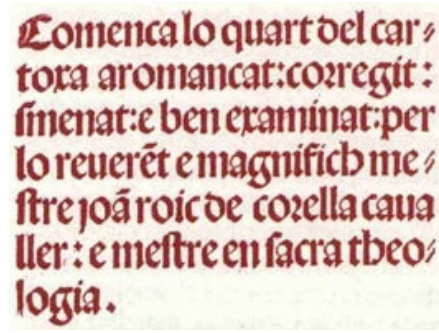
Comẽça la terca part del Cartora trelladat de lati en romanc per lo reuerent mestre Corella Dela transfiguracio del senyor primer capitol.

Comenca lo quart del cartora aromancat per lo Reuerent e magnifich mestre ioan roic de corella caualler e mestre en sacra theologia

Per tot això, fem la conjectura d'unificar, en un primer lot de l'operació editorial de *Lo Cartoixà*, *La terça part* i *Lo quart* (primera edició), totes dues a càrrec de Jaume de Vila i estampades pels seus impressors habituals Hagenbach i Hutz, i ambdues sense corregir ni esmenar proves d'impremta per mestre

Corella. Possiblement, aquesta devia ser una raó important perquè, el mateix any (el 6 de novembre de 1495), amb un altre editor (Miquel Albert) i un altre impressor (Llop de la Roca), Corella fes una segona edició de *Lo quart del Cartoixà*, aquesta vegada «aromançat, corregit, smenat e ben examinat» per ell, tal com es diu a l'*incipit* (completant el de l'edició del 16 de febrer):

Comença lo quart del car-
tora aromancat: corregit:
smenat: e ben examinat: per
lo reuerēt e magnificḥ me-
stre joā roic de corella caua
ller: e mestre en sacra theo-
logia.

Cada *incipit*, doncs, retocava i completava el de l'edició anterior. La lletreria, com ja s'ha dit, era la mateixa: la usada per Hagenbach i Hutz i, després, arrendada per Jaume de Vila a Llop de la Roca. A la vista de les edicions més acurades, podem pensar que el jurista Miquel Albert era un empresari més centrat en la tasca editorial que no el més *dispers* mercader Jaume de Vila, el qual «tenia establecida en esta Ciudad una verdadera agencia de negocios» (Serrano Morales 1898-1899: 576).

La darrera obra on, al colofó, apareixen mencionats Jaume de Vila, «impensis magnifici domini Jacobi de Villa», i els impressors Hagenbach i Hutz és l'*Ars musicorum*, de Guillem Despuig, imprès l'11 d'abril de 1495. Després d'això, es degué acabar aquesta companyia i entren en escena l'editor Miquel Albert i tot d'impressors contractats per ell, entre els quals cal destacar Llop de la Roca, amb una major implicació de Joan Roís de Corella en l'empresa editorial. Fem la conjectura complementària que les traduccions de Bernardí Vallmanya, *Cordial de l'ànima* (8 de juny de 1495) i *Revelació del benaventurat apòstol sant Pau* (3 d'agost de 1495), tretes «de vulgar llengua castellana en stil de valenciana prosa» i «de vulgar ydioma castellà en valenciana prosa», respectivament, ja són fruit d'aquestes impressions patrocinades per Miquel Albert (i possiblement assessorades per Corella, el mestre de la «valenciana prosa»). De fet, Serrano Morales (1898-1899: 8) ja adjudicava l'edició del *Cordial de l'ànima* al Dr. Albert, mentre que Haebler (1903: núm. 232) l'assignà a Jaume de Vila i, en conseqüència, tant aquest (1903-1917: 232, 574(5)) com Vindel (1946: núms. 54 i 55) consideraren que les dues obres foren impreses per Hagenbach i Hutz. Bernardí Vallmanya ja havia traduït anteriorment «de lengua castellana en stil de valenciana prosa» *Lo Càrcer d'amor*, de Diego de San Pedro, imprès

per Joan Rosenbach (Barcelona, 18 de setembre de 1493). Com ha observat A. Ferrando (1993), «el sintagma *valenciana prosa* només es documenta vuit vegades, entre el 1460 aproximadament i el 1500, als preàmbuls, pròlegs, dedicatòries i colofons de diverses obres i traduccions d'estil ampul·lós pertanyents a tres autors valencians: Joan Roís de Corella, Miquel Peres i Bernardí Vallmanya. Es tracta, amb seguretat gairebé absoluta, d'una troballa literària de Corella, que imitaren Peres i Vallmanya i, en alguna ocasió, els editors o impressors de les seues obres».

El jurista i editor Miquel Albert

De Miquel Albert sabem, gràcies sobretot al treball de V. Graullera (2009), que va ser un jurista ben conegut i instal·lat a València, durant tota la segona meitat del segle xv. L'any 1451 es va casar amb Úrsula de Castro, una dama de la reina Maria, a qui aquesta va dotar pel matrimoni amb 2000 florins d'or. L'any 1452 va ser elegit conseller de la ciutat pels juristes i aquest nomenament es va repetir els anys 1455, 1458, 1462 i 1467. Després, el 1468 va ser elegit advocat de la ciutat (un dels quatre que n'hi havia) i va continuar en aquest càrrec fins a la seva mort, el 1502. Durant tots aquells anys, va ser assessor del Justícia Civil (1453, 1456), examinador d'advocats (1454, 1462, 1470, 1481, 1485, 1488, 1491), examinador de notaris (1454, 1458, 1461, 1468, 1477, 1486, 1490, 1493, 1496), assessor del Justícia Criminal (1459, 1466, 1495), jutge d'apel·lació d'amprius (1471, 1475, 1479, 1489, 1492) i va actuar 16 vegades com a àrbitre per manament reial. El 1462 el veiem com a administrador de Joan d'Aragó, arquebisbe de Saragossa, i el 1469 figura com a majordom de la Confraria de Sant Jaume. També cal anotar una certa relació inicial amb la família de Roís de Corella, que hem trobat documentada als protocols d'Antoni Barreda: el 26 d'octubre de 1458, Miquel Albert traspassa a la mare de l'escriptor un censal de 200 sous anuals que havien estat carregats a favor de Joan Escrivà, àlies Sanoguera, Pere Soler i Joan Roís de Corella, donzells.

Pel que fa a la relació de misser Miquel Albert amb el món de la impremta, la major part de les notícies són degudes a J. E. Serrano Morales (1898-1899: 2-9), el qual afirma que «le vemos coadyuvar de modo muy directo a la publicación de varios libros, celebrando gran número de contratos con impresores, mercaderes y particulares, a quienes se asociaba para dar obras a la estampa» i, per això, el considera «eficaç favorecedor de los impresores valencianos y activo propagador del arte de Guttenberg». Potser apareixerà algun document més primerenc que relacioni Miquel Albert amb la impremta, però ara per ara no el tenim fins a l'any 1493.

El 12 de setembre de 1493, Miquel Albert signa un acord amb Juan Gómez de Sarrion, receptor de penes de la Inquisició, per a la impressió d'un llibre sobre l'ofici i les facultats d'aquesta institució. Aquest llibre, *Repertorium perutile*

de pravitate hereticorum & apostatarum, sortí d'impremta un any més tard, el 16 de setembre de 1494, amb intervenció de tot un conjunt de professionals del ram (F. de Pàdua, G. Brunch, J. d'Orlanda, C. Alemany, P. Trinxer, L. de la Roca), contractats pel Dr. Albert, i amb la tipografia de Lambert Palmart, que havia estat venuda per aquest, en deixar l'ofici, al Dr. Albert, el 21 de novembre de 1493 (Serrano Morales 1898-1899: 4; Haebler 1903: núm. 573). Que Miquel Albert era qui pagava és dedueix prou clarament de la menció encomiàstica del colofó, on es diu (del llibre): «summa cura ac diligentia examinatum emendatumque per prestantissimum virum ingenii clarissimum iuris utrisque interpretem ad doctorem famosum Michaelem Albert, valentinum» (Vindel 1946: núm. 48).

El 5 d'octubre de 1493, Miquel Albert signa un contracte amb Pere Trinxer, llibreter i ajudant d'impressor (feia tinta, buidava lletres…), per a imprimir obres, posant premses de la seva propietat i finançant les impressions. Un mes després, el 13 de novembre de 1493, Pere Trinxer actua com a testimoni del contracte signat entre Jaume Esteve, mestre de les escoles de Valldigna, i Miquel Albert, per a la impressió de la *Lògica de mestre Boix*, editada amb el títol de *Tractatus conceptuum et signorum*, el 8 de febrer de 1494. Així mateix, Pere Trinxer i Llop de la Roca, impressors, són testimonis del contracte signat el 4 d'abril de 1494 entre Miquel Albert i l'estampador de llibres Joan d'Orlanda, segons el qual aquest s'obligava a imprimir els llibres que Albert elegís, per trenta sous mensuals i el menjar. I també són testimonis Pere Trinxer i Llop de la Roca, en la mateixa data, d'un altre contracte entre Miquel Albert i l'impressor Christòfol Alemany, perquè aquest imprimís «bé e perfectament» les obres que Albert decidís, per seixanta sous mensuals i el menjar. Ja abans, el 28 de novembre de 1493, Miquel Albert havia contractat amb Gerard Brunch, fabricant i fonedor de lletres, que aquest treballaria per a ell, durant tres mesos, per 280 sous i el menjar. I també havia comprat vint bales de paper al mercader Jaume Gambarana, segons consta en acte notarial del 16 de setembre de 1494 (on Pere Trinxer també n'és testimoni), a raó de 168 sous cadascuna.

Com hem vist, entrava fort Miquel Albert en el món del llibre imprès, amb tot de mitjans materials i humans per a les edicions que emprenia. Així, encara cal consignar que, el 29 d'octubre de 1494, signava un acord amb els impressors Llop de la Roca i Gaspar Grez, on Pere Trinxer fa de testimoni, perquè estiguessin al seu servei durant setze mesos, imprimint llibres. I també va contractar un altre impressor, Joan Alamany, el 31 d'octubre de 1494, per un ducat d'or mensual i el menjar.

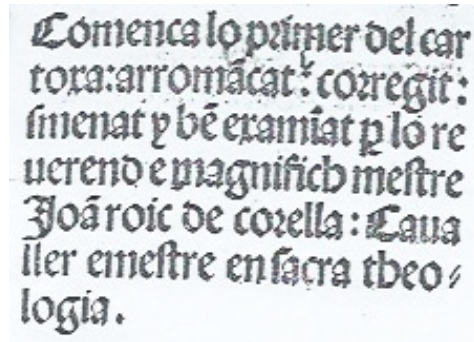
Amb tot aquest pertret, Miquel Albert es va convertir en l'editor més actiu de la València d'aquells anys. Serrano Morales considera que «quizás no fuese aventurado suponer que la mayor parte de las obras publicadas desde 1493 hasta 1496, anónimas de impresor y de editor, fueron costeadas por el Dr. Albert» (1898-1899: 6) i Sanchis Sivera és de la mateixa opinió: «Gràcies a ell en gran part, es va publicar l'esmentat *Repertorium* (1494), la *Lògica de mestre Boix* (1493), el *Confessional* (1493), *Lo quart del Cartoixà* (1495), *Lo primer del Cartoixà* (1496) i

altres llibres, entre ells molts anònims d'impressor i d'editor» (1999 [1931]: 133). Al *Repertorium* i a la *Lògica de mestre Boix*, ja hem vist que la intervenció editorial de Miquel Albert està documentada; l'edició del *Confessional*, imprès el 25 de febrer de 1493, és atribuïda a Albert tant per Serrano Morales (1898-1899) com per Sanchis Sivera (1931), però Haebler (1903: núm. 161) l'adjudica a Jaume de Vila en considerar-lo imprès per Spindeler, impressió que és també defensada per Vindel (1946: núm. 41). *El cavaller*, de Ponç de Menaguerra, imprès el 16 de setembre de 1493, també és adjudicat a la iniciativa editorial d'Albert per Serrano Morales. Així mateix, l'*Opus de patre non incarnato*, de l'any 1494, és atribuït per tots els especialistes als impressors que treballaven a sou de Miquel Albert, amb la tipografia comprada a Lambert Palmart.

Entrats al 1495, a la vista de les dades contractuals que lligaven Llop de la Roca i Pere Trinxer amb Miquel Albert, crec que hauríem de considerar que aquest fou l'editor del preciós incunable perdut *Libre dels jochs partits dels scachs*, de Francesc Vicent, imprès el 25 de maig de 1495 «per mans de Llop de Roca, alemany, e Pere Trinxer, llibrer». Ja hem dit abans que, a partir aproximadament d'aquest mes de maig del 1495, finida la col·laboració de Jaume de Vila amb els impressors Hagenbach i Hutz, caldria atribuir al tàndem Miquel Albert (editor) / Llop de la Roca (impressor) les obres *Cordial de l'ànima* (8 de juny), *La revelació del benaventurat apòstol sanct Pau* (3 d'agost), l'*Aesopus* (28 de setembre) i la *Vida de sant Honorat* (9 de desembre), aquestes dues darreres amb Llop de la Roca figurant al colofó.

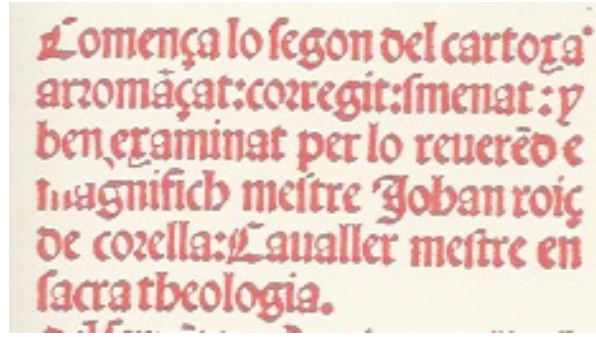
Per al nostre propòsit en aquest article, allò més destacable d'aquesta segona part de l'any 1495 és la segona edició de *Lo quart del Cartoixà*, que va sortir d'impremta el 6 de novembre de 1495. Consta documentalment que el 30 de maig de 1495, Miquel Albert va acordar amb Llop de la Roca la impressió de *Lo quart*, amb lletres proporcionades per Pere Trinxer. Joan Roís de Corella, a més de corregir l'edició anterior (del 16 de febrer) i confiar-ne la nova a un nou editor, també degué participar amb aquest en el finançament de l'operació, ja que tots dos eren posseïdors de grans quantitats d'exemplars. D'una banda, Miquel Albert va vendre, el 4 de maig de 1496, 100 volums de *Lo quart*, i el 21 de maig de 1496, altres 135 volums; d'altra banda, entre els béns inventariats de Joan Roís de Corella, mort el 6 d'octubre de 1497, consten «set-cents vuitanta volums, que son *Lo quart* e *Lo primer* del *Cartoixà*». Això, a més d'altres raons ja dites (com la descurança en l'edició), ens fa pensar que Corella no va participar editorialment ni financera en l'edició de *La terça part* ni en la primera edició de *Lo quart*, ambdues a càrrec de Jaume de Vila, impreses per Hagenbach i Hutz, en la primera meitat del 1495, i totes dues sense portades.

El 13 d'abril de 1496 s'edita *Lo primer del Cartoxà*, «arromançat, corregit, smenat i ben examinat» per Corella, com es diu a l'*incipit*, concordant en tot amb el de *Lo quart* d'uns mesos abans (el 6 de novembre de 1495):

Comença lo primer del car
tora: arromãcat: correcgit:
smenat y bẽ examiat p lo re
uerend e magnifich mestre
Joã roic de corella: Caua
ller emestre en sacra theo/
logia.

No és estrany, doncs, que Serrano Morales (1898-1899: 8) i Sanchis Sivera (1999 [1931]: 133) consideren que aquesta edició, pocs mesos després de la segona de *Lo quart*, forma part de la iniciativa editorial de Miquel Albert (amb Joan Roís de Corella, caldria afegir-hi). Vindel (1946: núm. 61), conseqüentment, atribueix la impressió a Llop de la Roca.

Joan Roís de Corella va morir el 6 d'octubre de 1497 i Llop de la Roca el 1498, abans del 17 de novembre. Durant els anys 1496 i 1497, Corella degué preparar per a l'edició el text de *Lo segon del Cartoxà*, d'acord amb el que diu l'*incipit*, en concordança i continuïtat amb el de la segona edició de *Lo quart* (novembre 1495) i amb el de *Lo primer* (abril 1496):

Comença lo segon del cartoxa
arromãçat: correcgit: smenat: y
ben examinat per lo reuerẽd e
magnifich mestre Joban roiç
de corella: Caualler mestre en
sacra theologia.

Al colofó, s'hi puntualitza que «acaba la segona part del *Cartoxà*, traduhida de latina llengua en valenciana prosa per lo molt reverend e magnífich mestre en sacra theologia mossèn Joan Roíç de Corella, y per aquell diligentment ans de la mort sua corregida hi examinada». Tant Haebler (1903: núm. 375) com Vindel (1946: núm. 48), a partir dels tipus de lletra, atribueixen la impressió a Cristòfol Cofman però, sobre l'editor, ningú no n'ha dit res i no és forassenyat pensar que també ho va ser Miquel Albert, donada la continuïtat concordant dels *incipit*. D'aquesta *unitat* en la segona fase de l'operació editorial de

Lo Cartoixà, també en són mostra les portades: *La terça part* i la primera edició de *Lo quart* (d'inici del 1495) no en tenen, mentre que les edicions d'Albert-Corella, sí, i totes de la mateixa factura, en foli:

1495-11-06

1496-04-13

1500

Només cinc incunables en foli, dels impresos a València, tenen portada separada del text.

Un dels altres dos és un altre *Vita Christi*…

L'any 1497

La conjectura, formulada per Serrano Morales i assumida per Sanchis Sivera, que gran part de les obres anònimes d'editor i impressor, del 1493 al 1496, foren editades per Miquel Albert (i moltes de les quals impreses per Llop de la Roca) es podria fer extensiva a l'any 1497. Llop de la Roca, un dels impressors més productius de tots els qui treballaven amb i per a Miquel Albert, en aquest any darrer de la seva activitat va imprimir tres obres: *Vita Christi de la reverent Abadessa de la Trinitat* (22 d'agost), *Lo procés de les olives* (14 d'octubre) i *Lo somni de Joan Joan* (25 d'octubre), aquestes dues darreres presentades en un sol volum. En totes tres consta Llop de la Roca com a impressor, als colofons, però ningú no ha fet cap hipòtesi sobre qui en degué ser l'editor. El més raonable és pensar que va ser Miquel Albert, per tot el que portem vist. També hi ha qui pensa en Corella, com ara Manuel Bas, quan diu que l'escriptor «participà en l'edició d'obres com *Lo somni de Joan Joan*» (Ajuntament de València, 1998), potser influenciat per l'opinió d'A. Ferrando i V. Escartí: «Corella, en resum, va tenir una implicació cada vegada més activa en el món de la impremta, i no solament com a conseller editorial, sinó com a editor pròpiament dit» (1992).

Al marge de la possible participació de Corella en l'edició de *Lo somni de Joan Joan*, sí que degué intervenir en la redacció de l'obra, sota el pseudònim de «lo síndic del comú de pescadors», ja que en la intervenció de «lo síndic» i en allò que li diuen els altres, hi ha moltes claus textuals i contextuals que

apunten a Corella (Guia 1996). La possible identificació de Corella amb «lo síndic del comú de pescadors» ens permet de tenir una imatge del nostre autor (amb sobrepellís, ben assegut en butaca i no en banqueta, en posició destacada, com correspon a l'autoritat literària i intel·lectual que tenia sobre tots els altres, que l'escolten):

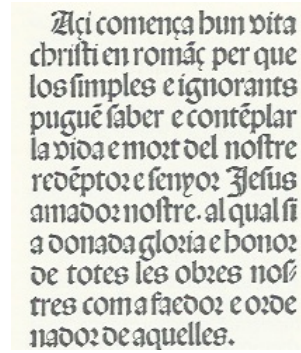

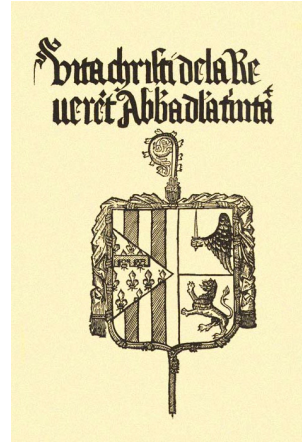
Més enllà del 1498, ja morts Joan Roís de Corella i Llop de la Roca, Miquel Albert degué continuar la seva tasca editorial amb altres impressors dels contractats per ell, com ara Pere Trinxer i Christòfol Cofman. Ja hem vist la continuïtat editorial existent entre la segona edició de *Lo Quart del Cartoixà* (novembre 1495; Llop de la Roca), *Lo Primer del Cartoixà* (abril 1496; Llop de la Roca) i *Lo segon del Cartoixà* (1500; [Christòfol Cofman]), per la qual cosa és raonable pensar que Miquel Albert també va ser l'editor de *Lo segon*. I probablement, d'altres obres impreses per Pere Trinxer (*Obra a llaors de sant Cristòfol*, 23 d'abril de 1498) i per «Christòfol Cofman, alamany» (*Regiment de la cosa pública*, 28 de gener de 1499; *Vida de santa Caterina de Sena*, 11 de maig de 1499), en aquell tombant de segle. Norton (1966: 78) ja va fer una observació que apunta en aquesta direcció:

> In 1501, the only press certainly remaining [in Valencia] from the previous decade was that of Christofol Cofman. In a colophon of that year he called himself Christofol Aleman from Basel, and he is probably to be identified with the Cristóbal Alemán who in 1494 contracted with the Valencian magistrate, financier and press owner, Miquel Albert, to print for him an unnamed work, and others as required, in return for his food and a stipulated salary.

Retrocedim al *Vita Christi*. ¿Com és que ningú no s'ha preguntat qui en pagà l'edició? Una primera consideració a plantejar, sobre aquesta edició d'«un *Vita Christi* en romanç», és el fet que la seva aparició es produeix al bell mig de l'operació editorial de publicació de *Lo Cartoixà*, que era la principal referència del tema *vita christi* a Europa, durant tot el segle xv. Alguna relació devia tenir una cosa amb l'altra. En definitiva, l'*incipit* del *Vita Christi* sembla ser del mateix patró que els de les diferents parts de *Lo Cartoixà* (aquests «arromançats» i aquell directament escrit «en romanç»):

Aci comença hun vita
christi en romáç per que
los simples e ignorants
puguẽ saber e contẽplar
la vida e mort del nostre
redẽptor e senyor Jesus
amador nostre. al qual si
a donada gloria e honor
de totes les obres nos-
tres com a faedor e orde
nador de aquelles.

Lo Cartoixà era traducció d'una obra acceptada i respectada arreu, que començava a ésser traslladada a les llengües vulgars, mentre que aquest altre *Vita Christi* era una obra original en català, una vida de Crist *ex novo*, que podia despertar les suspicàcies inquisitorials. En aquesta perspectiva, calia protegir-la enfront d'aquest risc i fins i tot blindar-la, si possible fos. I un bon escut protector, certament, era l'escut d'armes de la seva portada (¿qui gosaria contradir una abadessa de sang reial?), encara inusual a l'època:

Vita christi de la Ve
uerẽt Abbadissa de

Diem inusual pel fet d'incloure una imatge a la portada. Per exemple, les edicions dels *Furs* del xv no porten l'escut del Regne al davant (fins i tot no tenen portada) i cal esperar a l'edició de l'*Aureum opus* (1515) o dels *Furs de Monzó* (1518) per a veure'ls:

Com bé diu Gideon Toury (2001), en descriure algunes de les raons que expliquen la presentació d'obres originals com si fossin traduccions:

> Las traducciones que se desvían de los patrones sancionados —y esto es algo que ocurre en muchas ocasiones— son toleradas por cualquier cultura mejor que las composiciones originales que se desvían del mismo modo. Teniendo en cuenta este hecho, siempre existe la posibilidad de intentar que se duerman los guardacostas de la sociedad en sus garitas presentándoles el texto como si fuera una traducción, haciendo que se rebaje así el umbral de resistencia que pudiera haber ante la novedad y subrayando su aceptabilidad.

Per a la traducció de *Lo Cartoixà* no hi havia resistència previsible de «los guardacostas de la sociedad en sus garitas» però sí que podia haver-la per a un *Vita Christi* original en vulgar català. De fet, una mostra del bon acolliment de *Lo quart del Cartoixà* (6 de novembre de 1495) va ser, com és conegut, que el rei Ferran se n'interessà i va demanar-ne un exemplar al seu batlle general:

> Sabido havemos que maestre Corella ha hecho una translación del Cartuxano, que es muy buena obra, la qual nós queremos haver en todo caso. E por tanto vos encargamos e mandamos que luego merquedes una d'ellas e la fagedes ligar e poner a punto, e nos la embiedes, que mucho servicio nos faredes en ello.
>
> (ARV, *Reial cancelleria*, vol. 596, fol. 200r, 23-03-1496)

Una demanda reial que potser va servir de model o suggeriment per a la possible argúcia, just un any després, de presentar l'edició del *Vita Christi* com a resultat d'una petició escrita de la reina Isabel «al batle general de aquest seu regne de València», per tal que aquest li'n trametés una còpia; així es diu a la lletra dedicatòria inicial del llibre, datada el 29 de març de 1497 i signada per sor Aldonça de Montsoriu, abadessa successora de sor Isabel de Villena.

Els paratextos del *Vita Christi*

Els paratextos són enunciats que acompanyen el text d'una obra (títol, dedicatòria, pròleg, epíleg, colofó, notes d'autor, del traductor, de l'editor, etc.) i que condicionen la seva recepció. És un concepte encunyat per Gérard Génette (1987), el qual adverteix que els paratextos de textos de ficció (però no solament d'aquest tipus de textos, caldria afegir) estan també sotmesos a l'estatus de la ficció:

> Le statut de la fiction, qui régit manifestement les *textes* romanesques […], régit également certains éléments du paratexte, d'une manière souvent implicite et laissée à la sagacité du lecteur […]. Ce que pose un élément du paratexte, un autre élément du paratexte, ultérieur ou simultané, peut toujours le déposer. (…) Et la manière même dont un élément du paratexte pose ce qu'il pose peut toujours laisser entendre qu'il n'en faut rien croire.
>
> (Gérard Génette, *Seuils*, 1987: 169-170)

Així doncs, cal mirar-se'ls amb un saludable escepticisme, llegir-los amb una certa «sagacité du lecteur» i no creure-se'ls a ulls clucs. Del *Vita Christi*, ja n'hem reproduït dos, la portada i l'*incipit*, i n'hi ha altres tres, la dedicatòria, la conclusió i el colofó.

A l'*incipit*, s'hi inclou una justificació insòlita en una obra escrita directament en romanç, ja que el tòpic que la traducció es fa per tal que el lector que no sap llatí pugui llegir l'obra, només sol aparèixer en paratextos d'algunes traduccions del llatí al vulgar. La seva inclusió al *Vita Christi* és potser una mostra més que aquesta obra es produeix en un context de traducció de *Lo Cartoixà* llatí i, per això, la seva formulació és lèxicament i fràsicament concordant amb la coetània presència del tòpic al pròleg de *Lo primer del Cartoixà*:

Lo primer del Cartoixà (13-04-1496)	*Vita Christi* (22-08-1497)
…**perquè los cristians llecs** a salvació de les sues ànimes e de les **nostres** lo troben, e sien tan rics que la gràcia e l'eterna **glòria** comprar e adquerir **puguen**. (…) Serà partit en quatre parts aquest llibre de **la vida de Jesús, Déu e Senyor nostre**: la primera part **comença**… (Pròleg)	Açí **comença** hun *Vita Christi* en romanç **perquè los simples e ignorants puguen** saber e contemplar **la vida e mort del nostre redemptor e senyor Jesús**, amador nostre, al qual sia donada **glòria** e honor de totes les obres **nostres** com a faedor de aquelles. (*Incipit*)

A la dedicatòria del *Vita Chisti*, signada per sor Aldonça de Montsoriu el 29 de març de 1497, hi ha diversos elements ficticis:

(*a*) Que la reina Isabel descobreixi l'existència del *Vita Christi* tancat al monestir de la Trinitat per inspiració divina, gràcies a la «resplandent lum de devoció que dins vostra altesa clareja»; és un recurs retòric inserit per a enaltir la importància i vàlua del llibre.

(*b*) No consta documentalment que la reina «havia scrit al batle general de aquest seu regne de València li trametés trellat de aquell». Al volum 596, *Cartes reials a la Batlia (1487-1501)*, de la secció *Reial Cancelleria* de l'Arxiu del Regne de València, on figuren puntualment anotades les lletres trameses des de la Cort al batlle general, no hi és aquesta carta de la reina. De fet, només hi ha quatre lletres de la reina, ja que les demandes i les ordes al batlle solien provenir del rei Ferran, que era el rei del Regne de València, mentre que Isabel no n'era reina per dret propi. S'hi dóna el cas que una de les quatre lletres que va trametre la reina al batlle va acompanyada d'una carta destinada a una abadessa… però de Gandia:

> Esta carta que escrivimos a la abadessa de monjas de Gandia, vos encargamos mucho que, por servicio nuestro, luego que les embieys con mensagero proprio, el qual sobre d'ella [obtenga] respuesta, y nos la embiais a buen recaudo quanto más presto poderedes.
> (ARV, *Reial cancelleria*, vol. 596, fol. 209r, 07-09-1496)

És rellevant que la petició bibliogràfica del rei hi aparegui consignada, al llibre de *Cartes reials*, mentre que la de la reina, no; i que la lletra adreçada a l'abadessa de Gandia hi figuri referenciada mentre que l'enviada a l'abadessa de la Trinitat, no. Tot això, per les mateixes dates: entre el març del 1496 i el març del 1497.

(*c*) És inversemblant que sor Aldonça prengués la decisió de fer imprimir el llibre per atendre prestament la petició: «he pensat fer accepte servey a vostra magestat, perquè més prest a ses reyals mans pogués atényer, fer aquell

empremptar». Es tracta de justificar forçadament la impressió del llibre per atendre ràpidament una petició reial, quan és evident que, si fos per rapidesa, era més expeditiu i senzill fer-ne una còpia manuscrita, tal com es formulava en la suposada demanda. A més, resulta ben estrany, especialment aleshores, que una monja decidís «fer empremtar» un llibre. Vol dir això que va contractar un impressor i va pagar l'edició el monestir? Ni és de creure ni s'ha trobat que l'edició fos pagada pel monestir. Ni per la batllia ni, encara menys, per la reina. Afegim un detall interessant: cap exemplar del llibre (manuscrit o imprès) no s'ha conservat al monestir ni tampoc no figurava entre els llibres de la reina Isabel (Sánchez Cantón 1950). Probablement, mai no es va fer la tramesa d'un exemplar a la Cort. En efecte, al volum 58, *Llibre d'àpoques (1496-1500)*, de la secció *Batllia general* de l'Arxiu del Regne de València, hem trobat l'anotació següent, de data 22 de juny de 1496:

> Sia a tots manifesta cosa que yo, Francesch Castellar, librer, ciutadà de la ciutat de València, scientment e de grat, confés e en veritat regonech a vós, molt noble D. Diego de Torre, conseller etc. e batle general etc., absent etc., que per mans del magnífich en Cristòfol de Vassurto, per vós tauleger etc., me haveu donats e pagats en comptants a la mia voluntat cinquanta-set sous, moneda reial de València, a mi deguts per lo preu de dos libres que de mi per vós són stats comprats, haüts e rebuts, ligats e qüernats ab cobertes de fust de cuyro vermell, e foguejads, ab sos gafets de parche, lo hu apellat *lo primer del Cartoxà* e l'altre *lo quart*, los quals són stats comprats per obs de trametre aquells a la cort del dit senyor Rey, e a rahó de xxviii sous vi diners cascun libre fan los dits Lvii sous.
>
> (ARV, *Batllia*, vol. 58, 22-06-1496)

Així doncs, la demanda de *Lo quart del Cartoixà* (imprès al novembre de 1495) feta pel rei el març de 1496, fou satisfeta, afegint-hi *Lo primer del Cartoixà* (imprès a l'abril de 1496), al mes de juny del mateix any. Tanmateix, després de l'edició del *Vita Christi* (agost de 1497), no es troba als llibres de la batllia una anotació semblant atenent la presumpta petició de la reina. Les àpoques signades per llibrers (Gil Munyós, Miquel Ortí i Gaspar Trinxer; Francesc Castellar no hi torna a aparèixer) només fan referència al paper i als llibres necessaris per a l'administració de la batllia i de l'oficina del mestre racional. Així doncs, tot indica que la petició de la reina (que li trametessin un *Vita Christi*) no va existir. I si els paratextos de l'obra ho deien —i només ho deien aquests—, probablement era amb la finalitat que ningú no pogués objectar un llibre que s'imprimia a petició reial.

(*d*) És improbable que sor Isabel (morta el 2 de juliol de 1490) no hagués deixat signat el llibre a causa de la seva gran humilitat, la qual cosa s'afirma amb excessiva i sospitosa reiteració, a la dedicatòria: «[…] e los qui per les

baixes sendes de simple *humilitat* acaminen més a la summitat de la ciutat de paradís se acosten […] en tan baix centre de *humilitat* era devallada, que no volgué scriure lo seu nom en alguna part de aquest libre… les sues virtuoses obres, dins los arxius de *humilitat* tancades […] E, puix ella, *humil* religiosa, resta loada de haver callat lo seu nom en la composició de tant digne libre […]». Això contrasta amb el fet que, al *Llibre dels censals, rendes e altres coses que les universitats, lochs singulars e persones infrasegüents fan cascun any al monestir e convent de les monges de la santa Trinitat de la ciutat de València*, conservat a l'arxiu del monestir, sor Isabel fa una inequívoca i repetida assumpció d'autoria: «Aquestes són les obres que yo, sor Ysabel de Billena, é fetes en aquest monestir […]» (Mandingorra 2012).

(*e*) És ben estrany que una abadessa d'un monestir de clausura escrigui un llibre no només per a les seves monges —com ho era el *Llibre dels censals…*— sinó per a «los simples e ignorants» d'arreu. Tan estrany devia resultar això que la mateixa carta dedicatòria ho comenta, *excusatio non petita acusatio manifesta*, com si diguéssim curant-se en salut: «sor Isabel de Villena lo ha fet […] no solament per a les devotes sors y filles de obediència que en la tancada casa de aquest monestir habiten, mas encara per a tots los qui en aquesta breu, enugosa e transitòria vida viuen».

(*f*) L'afirmació «lo Sperit Sanct era lo regidor del enteniment e ploma de tant digníssima e reverent mare» és una altra expressió retòrica, com la del començament, feta amb l'objectiu de convertir el llibre en inqüestionable. En un altre lloc de la dedicatòria llegim que sor Isabel havia volgut «sembrar en lo blanch paper de aquest libre la lavor de la sua apurada consciència […] suplicant al gran rey Jesús volgués ésser lo naucher y pilot de la barcha de son entendre». Només faltava la menció de Déu pare per a dir que el manuscrit que hi havia al monestir de la Trinitat era obra de la santíssima Trinitat al complet.

Quant a l'estil de *valenciana prosa* de la dedicatòria, mossèn Jaume Barrera, en una conferència pronunciada el 15 de març de 1913 a l'Ateneu Barcelonès, va proposar que potser es devia a la mà de Miquel Pérez —gendre de Joan Roís de Corella i imitador compulsiu de la seva prosa—, i aquesta conjectura va ser recollida i assumida per Ramon Miquel i Planas en la seva edició del *Vita Christi* (1916: XXI-XXII, nota):

> Cal reconèixer, d'acord ab mossèn Jaume Barrera, la ploma d'en Miquel Pérez en la dedicatòria, firmada per sor Aldonça de Montsoriu, que aquesta fa del *Vita Christi* a la reina Isabel la Catòlica: el resultat de la comparació d'aquesta plana literària ab l'endreça de l'*Imitació*, escrita d'en Pérez, sembla concloent.

Alguns comentaristes posteriors accepten a contracor aquesta hipòtesi, com ara Montserrat Piera (2003), que s'atreveix a afirmar, sense cap justificació, que,

cas que fos cert que Miquel Pérez escrigués la dedicatòria, aquest ho va fer a petició i sota la supervisió de sor Aldonça:

> Miquel i Planas believes that this introduction was, in fact, written by Miquel Péreç (1916, xxi-xxii). Even if that were true, Pereç wrote at the request and under the supervision of Sor Aldonça. The introduction is hers and reflects her views.

O Albert Hauf (2011), que considera, sense cap suport documental, que Miquel Pérez era un «lletraferit amic» de sor Aldonça:

> La possibilitat que sor Aldonça encarregués a un lletraferit amic la redacció de la carta introductòria mai no havia fet dubtar ningú de la veracitat de les afirmacions que s'hi contenen.

El cas és que, a la dedicatòria, podem observar que s'hi contenen diverses unitats estilístiques creades i usades per Corella. Fem notar que, per a estudiar la documentació de les unitats estilístiques, utilitzem les bases de dades següents: el Corpus Informatitzat del Català Antic (CICA): <http://www.cica.cat>, el *Vocabulari de la llengua catalana medieval* de Lluís Faraudo de Saint-Germain: <http://www.iec.cat/faraudo/> i el *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues* (1991) de Curt Wittlin. Advertim que les unitats estilístiques aniran subratllades i les unitats lèxiques concordants del voltant, en negreta.

(*a*) La unitat estilística *vall de llàgrimes*, pròpia d'un registre literari de caire religiós, apareix acompanyada d'unes mateixes unitats lèxiques, formant una oració gairebé idèntica en la *Istòria de santa Magdalena* i en la dedicatòria del *Vita Christi*, sense cap precedent conegut:

en la trista vall de llàgrimes **d'aquesta miserable plorosa vida**. (*Istòria de santa Magdalena*, par. 4)	**en la** fonda y **plorosa** vall de llàgrimes **d'aquest** món **miserable**. (*Vita Christi*, dedicatòria)

(*b*) De la unitat estilística *enceses antorxes* no es coneix cap recurrència anterior a l'ús que en fa Corella, a la *Història de Jason e Medea*, reproduït aquest ús a la dedicatòria del *Vita Christi*, amb diverses unitats lèxiques concordants al voltant:

Resplendia, ab multitud de cremants enceses antorxes, la nostra **reial** cambra, de llum e **claror** tan extrema… (*Història de Jason e Medea*, par. 20)	**resplandint** en ella les ençeses antorxes de la **claredat** de son il·lustríssim linatge, així com sos **reals** parents… (*Vita Christi*, dedicatòria)

(*c*) La unitat estilística *lo nauxer Jesús*, una metàfora nàutica usada per a descriure l'acció redemptora de Jesús, és també una creació de Corella, que trobem acompanyada de semblants unitats lèxiques i el mateix cotext, únicament a *Lo Cartoixà* i el *Vita Christi*:

Car lo discret naucher e savi no dexa la nau fins que en **segur** port la té surta. La sancta esgleya és **la nau**, lo senyor és lo naucher **qui la regeix e la governa**: no la dexarà fins que en lo port de Parahís li faça pendre **segura** posta. (*Lo Cartoixà*, IV.23)	Suplicant al gran rey Jesús volgués ésser lo naucher **e pilot** de **la barcha** de son entendre, perquè **segurament** pogués navegar en la gran mar de la sua benaventurada vida. (*Vita Christi*, dedicatòria)

(*d*) El sintagma *elegant estil*, sense documentació coneguda anterior a Corella, és una unitat estilística introduïda per ell, que figura a la dedicatòria i la conclusió del *Vita Christi*:

*Parlament o col·lació que s'esdevenc en casa de Berenguer Mercader entre alguns hòmens d'estat de la ciutat de València, los quals **ordenaren** les historials poesies següents, ço és, cascú la sua en son elegant estil.* (*Parlament en casa de Berenguer Mercader*, títol) Aquestes raons multiplicava, ab estil d'elegant facúndia (*Parlament en casa de Berenguer Mercader*, par. 13) Vullau acceptar la ploma, **seguint** l'estil de vostres elegants poesies (*Juí de Paris*, par. 1) Llegint l'alt estil de vostre elegant poesia (*Juí de Paris*, par. 23) Quin estil d'elegants paraules (*Istòria de santa Magdalena*, par. 58)	Sor Ysabel de Billena lo ha fet; sor Ysabel de Billena l'à compost; sor Ysabel de Billena ab elegant y dolç stil l'ha **ordenat**. (*Vita Christi*, dedicatòria) Com aquesta il·lustre e reverent abadessa, mare e Senyora, **seguint** lo elegant estil de la real natura e criament (*Vita Christi*, conclusió)

(*e*) La construcció *profundes i altes sentències*, amb variants en el substantiu, és també una creació corelliana que figura a la dedicatòria i al text de la *Vita Christi*:

les profundes e altes ciències que els mortals tots ignoren, així en vulgar e gentil estil explanes (*Història de Jason e Medea*, par. 39) ab tot diverses vegades e en llocs diversos jo haja llest de Paris la fingida judicatura, però no ab tal estil ni de **tan** riques profundes sentències arreada. (*Juí de Paris*, par. 23) En llengua llatina d'elegant alta sentència entonà una breu col·lació. (*Sepultura de Francí Aguilar*, par. 13) Estigué la mia pensa no menys elevada, en poder entendre paraules de **tan** profunda sentència, del que era estada atenta en escoltar del suau cant la dolça melodia. (*Sepultura de Francí Aguilar*, par. 14)	Yo, sereníssima e christianíssima Senyora, lo tramet a sa altesa; en lo qual trobarà **tant** profundes e altes sentències, que clarament conexerà que lo Sperit Sanct era lo regidor… (*Vita Christi*, dedicatòria) Tant com aturareu en la mortal vida sentireu de mi consolacions **tan** altes e **tan** profundes, que faran en vós tanta impressió e elevació de sperit que… (*Vita Christi*, cap. 257)

Com bé diu Marinela Garcia Sempere (2003), «a més de les dades d'arxiu, el coneixement dels textos ens pot ajudar […] a perfilar, a poc a poc, la realitat literària que ens ofereixen». Efectivament, el contrast textual, especialment si es fa sistemàticament i amb mètode al voltant d'elements caracteritzadors d'estil, com ho és l'ús repetit d'unitats fràsiques i estilístiques i d'agrupaments d'unitats lèxiques, pot ajudar força a conèixer les mans autorials que hi ha al darrera.

Conclusió

En primer lloc, cal destacar les raons adduïdes en favor de la intervenció editorial de Miquel Albert, en col·laboració amb Corella, en les tasques editorials de *Lo Cartoixà* i del *Vita Christi*, amb Llop de la Roca com a impressor.

En segon lloc, podem afirmar que no va existir cap escrit de la reina Isabel de Castella al batlle del Regne de València, demanant una còpia del *Vita Christi*, a diferència del que s'esdevingué amb la petició feta pel rei Ferran d'Aragó d'un exemplar de *Lo Cartoixà*, la constància documental de la qual ja era coneguda, i que fou complidament atesa, com hem demostrat amb la troballa del document corresponent.

En tercer lloc, insistim en el fet que els paratextos contenen elements de ficció i que, per tant, s'han d'interpretar amb cautela i sagacitat, sense donar per cert tot el que s'hi diu. En particular, hem comprovat que, a la dedicatòria del *Vita Christi*, s'hi insereixen molts elements ficticis.

Finalment, ens afegim a la conjectura que la dedicatòria del *Vita Christi* no va ser escrita per sor Aldonça de Montsoriu. En relació amb això, hem mostrat que hi ha intertextualitzades moltes unitats estilístiques de creació de Joan Roís de Corella i hem vist, en aquest mateix sentit, les concordances existents entre l'íncipit del *Vita Christi* i els íncipits i el *Pròleg* de *Lo Cartoixà*.

Maria Conca
Josep Guia
Universitat de València

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Barrera, J. (1913), «La escriptora mística Sor Isabel de Villena, abadessa de la Trinitat de València», Barcelona, *El Correo Catalán*, 14 de juliol de 1913, pàgina literària. [Reproduït per J. Ribelles, *Bibliografia de la llengua valenciana*, vol. I, pp. 613-628.]

Berger, Ph. (1987), *Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento*, 2 vol., València, Edicions Alfons el Magnànim.

Canet, J. L. (2005), «Hagiografía valenciana (1470-1600)», *Les Cahiers de Framespa*, 1. [<http://framespa.revues.org/411>]

Conca, M. & J. Guia (2012), «Obres de Corella en el *Tirant lo Blanc*. Revisió de fonts i dates», *Catalonia*, 11, 1-33. [<http://www.crimic.paris-sorbonne.fr/IMG/pdf/Catalonia_11_Conca_Guia.pdf>]

— (2014), *La fraseologia. Conceptes, mètode i aplicacions*, València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Bromera.

Ferrando, A. & V. J. Escartí (1992), «Impremta i vida literària a València en el pas del segle XV al XVI», *Gutenberg-Jahrbuch*, 67, pp. 100-113.

Ferrando, A. (1993), «Sobre una etiqueta historiogràfica de la literatura catalana: la "valenciana prosa"», *Caplletra*, 15, pp. 11-30.

Fuster, J. (1962), *Poetes, moriscos i capellans*, València, L'Estel.

Garcia Sempere, M. (2003), «Sobre la diversitat de manifestacions literàries en la segona meitat del segle XV: contactes entre les obres i els autors», *Caplletra*, 34, pp. 55-78.

Génette, G. (1987), *Seuils*, París, Éditions du Seuil.

Graullera, V. (2009), *Derecho y juristas valencianos en el siglo XV*, València, Biblioteca Valenciana.

Guia, J. (1996), «Corella també en menjava, d'olives», *Revista de Catalunya*, 105, pp. 83-114. [<https://www.academia.edu/2415569/Corella_tambe_en_menjava_dolives>]

— (1998), *Fraseologia i estil. Enigmes literaris a la València del segle XV*, València, Editorial 3i4.

— (2014), «Prejudicis i censures en la filologia catalana medieval», *Scripta*, 3, pp. 71-87. [<https://ojs.uv.es/index.php/scripta/article/view/3792>]
Haebler, K. (1903-1917), *Bibliografía ibérica del siglo xv*, 2 vol., Madrid, Ollero & Ramos, 1977.
Hauf, A., dir. (2011), *Panorama crític de la literatura catalana. Edat Mitjana. Segle d'Or*, Barcelona, Vicens Vives.
Mandingorra, M. A. (2012), «Memoria de la gestión, gestión de la memoria: sor Isabel de Villena», *Dones i literatura: entre d'Edat Mitjana i el Renaixement*, València, Institució Alfons el Magnànim, pp. 735-758.
Miquel i Planas, R., ed. (1916), Isabel de Villena, *Vita Christi*, 3 vols., Barcelona, Biblioteca Catalana.
Norton, F. J. (1966), *Printing in Spain 1501-1520*, Cambridge, Cambridge University Press.
Piera, M. (2003), «Writing, Auctoritas and Canon-Formation in Sor Isabel de Villena's *Vita Christi*», *La Corónica: A Journal of Medieval Spanish Language and Literature*, 32.1, pp. 105-118.
Rodrigo, M. ed. (1999), Josep Sanchis Sivera, *Estudis d'història cultural*, València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
Roís de Corella, J., trad. (1495 [1998]), *Lo quart del Cartoixà*, edició facsímil amb introducció de J. Chiner, València, Ajuntament de València.
Sánchez Cantón, F. J. (1950), *Libros, tapices y cuadros que coleccionó Isabel la Católic*a, Madrid, CSIC.
Serrano Morales, J. E. (1998-1899), *Reseña histórica, en forma de diccionario, de las imprentas que han existido en Valencia*, València, F. Domènech.
Toury, G. (2001), «Utilización de las traducciones ficticias para acelerar cambios culturales», *Trasvases culturales: Literatura, cine, traducción*, 3, pp. 43-57.
Vindel, F. (1946), *El arte tipográfico en España durante el siglo xv. Valencia, Mallorca y Murcia*, Madrid, Ministerio de Asuntos Exteriores.
Wittlin, C. (1989), «La "valenciana prosa" del traductor Bernardí Vallmanya», *Miscel·lània Joan Fuster*, vol. i, pp. 125-151.
— (1991), *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*, Institut d'Estudis Catalans. [<http://www.cervantesvirtual.com/obra/repertori-dexpressions-multinominals-i-de-grups-de-sinonims-en-traduccions-catalanes-antigues/>]

ÍNDEX GENERAL

Lola Badia, Emili Casanova & Albert Hauf, Pròleg 7

August Bover i Font, Curt J. Wittlin, nota biogràfica i bibliogràfica ... 9
Julio Torres-Recinos, Curt Wittlin: erudición, trabajo y calor humano ... 29
Rafael Alemany Ferrer, Els elements d'articulació interna en les proses mitològiques de Joan Roís de Corella 33
Lola Badia & Jaume Torró, Ambient internacional i cultura de cort al *Curial e Güelfa*: primer suplement a l'edició de Quaderns Crema 2011 51
Lluís Brines, Eiximenis i la ciència 67
Lluís Cabré & Jaume Torró, La data de naixement de Bernat Metge i d'Andreu Febrer, notaris i escriptors 81
Rosanna Cantavella, Expressions multiplicatives en textos catalans medievals 87
Antònia Carré, La traducció catalana abreujada del *Regiment de sanitat* d'Arnau de Vilanova és un abreujament de la traducció de Berenguer Sarriera? 103
Emili Casanova, *La xàvega dels notaris de 1604*: edició i estudi 117
Peter Cocozzella, Ekphrasis and the Mirrored Image: The Allegory of Despair in *La noche* by Francesc Moner, a Catalan Writer of the Late Fifteenth Century 137
Germà Colón Domènech, Entre la llengua i la història: Lluís Revest, valencià exemplar 157
Maria Conca & Josep Guia, Edicions i paratextos d'obres de finals del segle xv 167
Marinela Garcia Sempere, Consideracions al voltant de la transmissió impresa de les obres dels escriptors del segle xv; sobre Miquel Ortigues 189

Joseph Gulsoy, L'expressió «*mo e issa*» en la *Divina Comèdia* 203
Albert Hauf, La solució a un enigma: L'*Speculum Animae* (SA) i L'*Ars vitae contemplativae* (AV) 221
Llúcia Martín Pascual, El *Llibre del Tresor*, compendi de sabers medievals sobre filosofia natural 237
Tomàs Martínez Romero, *Encontre d'amor*: un poema de Joan Escrivà al *Jardinet d'orats* 257
Montserrat Piera, «E deya que açò devia sobiranament esquivar dona d'orde»: Francesc Eiximenis i les monges a *Lo llibre de les dones* 271
Josep Pujol, Dues notes sobre la circulació catalana de textos artúrics francesos: el *Cligès* de Chrétien de Troyes (1410) i *La Mort Artu* (1319) 289
Xavier Renedo, Idees i prejudicis d'Eiximenis sobre la poesia 301
Jaume Riera i Sans, Un nou manuscrit i una versió aragonesa del «Cercapou» 323
Josep E. Rubio, Alguns apunts sobre Salzinger com a traductor de Llull 333
Beatrice Schmid, La semàntica del verb *entendre* al *Dotzè llibre del crestià* 341
Jill Webster, Una mirada al tractament dels marginats i mal adaptats en el Regne de València entre 1350 i 1450 353

Índex general 385

TABULA GRATULATORIA

Archer, Robert
Área de Filoloxía Románica, Universidade de Santiago de Compostela
Avenoza, Gemma
Beltrami, Pietro
Bonner, Anthony
Cabré, Miriam
Casanellas, Pere
Coccozzella, Peter
Ferrando, Antoni
Gispert-Saüch, Pilar
Martí, Sadurní
Martos, Josep Lluís
Lleal, Coloma
Massip, Maria Àngels
Mérida, Rafael
Moran, Josep
NACS
Perea-Rodriguez, Òscar
Rasico, Philip
Ratcliffe, Marjorie
Reial Acadèmia de Bones lletres de Barcelona
Ribera Llopis, Juan Miguel
Santanach, Joan
Schib, Gret
Soler, Albert
Taula de Filologia Valenciana
Valero Rubio, Lluís
Vidal Tibbits, Mercedes
Vila Granero, Josep Carles
Wheeler, Max W.